

KU KLASIFIKÁCII GNOZEOLOGICKÝCH TEÓRIÍ

JÁN KOCKA

Správne posúdenie a ohodnotenie filozofických produktov i samých filozofov, určenie ich príslušnosti k materializmu alebo idealizmu je základnou úlohou pracovníkov v dejinách filozofie. Táto úloha je dosť obťažná a vyžaduje okrem dôkladného preskúmania faktového materiálu aj ujasnenie klasifikačných a hodnotiacich kritérií. Predložená práca chce byť príspevkom k tejto téme a rozviesť hlavne klasifikáciu *gnozeologických* princípov, ktoré tvoria veľmi dôležitú oblasť každého filozofického systému. Pre omedzené možnosti pôjde iba o úzku klasifikačnú analýzu a nebudeme rozvádzať genetické a spoločensko-triedne determinanty. Za hlavný zámer tejto práce pokladáme príspevok k ujasneniu a rozvedeniu pojmov materializmus a idealizmus, ktoré patria medzi najčastejšie sa vyskytujúce v dnešných filozofických úvahách a diskusiách, a chceme poukázať na to, že mechanické stavanie základnej filozofickej otázky vo formálno-logickej podobe nestačí, ale vyžaduje širší pohľad a rozbor.

DVE ZÁKLADNÉ LÍNIE V DEJINÁCH FILOZOFIE

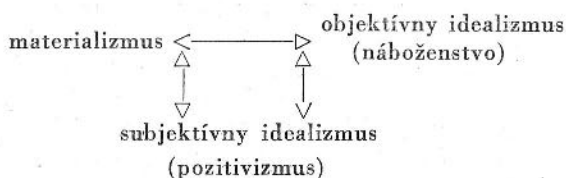
Marxistickí filozofi, ale aj niektorí nemarxisti rozoznávajú v dejinách filozofie dva základné smery, materializmus a idealizmus, a princípy týchto smerov považujú za vzájomne sa vylučujúce. Z tohto delenia vyplýva, že každý dôsledne domyslený filozofický produkt je buď materializmom, alebo idealizmom. Naša úvaha chce zdôvodniť a podoprieť toto základné delenie rozborom gnozeologickej problematiky.

Východiskom stanovenia príslušnosti k materializmu alebo idealizmu je formulovanie a riešenie základnej filozofickej otázky o pomere bytia a vedomia, ducha a prírody, myslenia a skutočnosti. Podľa toho, či skúmaná filozofia hovorí v prospech bytia, prírody, skutočnosti a zdôrazňuje ich primárnosť pred vedomím, duchom, myslením, alebo tvrdí opak, kvalifikujeme ju ako materializmus, v druhom prípade ako idealizmus. Takéto vymedzenie kritérií je pomerne jasné, jednoduché a zdanlivo ľahko aplikovateľné na každý produkt filozofického myslenia. Mohli by sme ho bez ťažkostí použiť všade v dejinách filozofie, pravda, za predpokladu, že by základný filozofický problém bol vždy rovnako formulovaný a principiálne pojmy mali rovnaký obsah.

Ťažkosti a určitá neistota sa objavajú vtedy, keď sa pristúpi ku konkrétnemu skúmaniu a definovaniu pojmov bytie, vedomie, duch, skutočnosť atď. Čo všetko, aký pestrý obsah sa skrýval v dejinách filozofie pod názvami duch, bytie a ďalšími! Predpokladom a nevyhnutnou podmienkou pre postavenie a zodpovedanie základ-

nej filozofickej otázky je vymedzenie pojmov v tejto otázke obsiahnutých, lebo pri použití síce rovnakých slov, ale pritom rôznych obsahov nemožno dôjsť k žiadnej zhode. Filozofická terminológia vzatá v celom dejinnom vývoji je veľmi bohatá na synonymné a homonymné výrazy.

Ďalšou podmienkou pre správne určenie filozofickej príslušnosti je hlboká znalosť konkrétneho myšlienkového materiálu tak po jeho vonkajšej, názvovej stránke, ako aj po obsahovej, i znalosť dobového prostredia a miesta, aké skúmané myšlienky v ňom zaujímali. V záujme dôsledného riešenia prerastá zodpovedanie formálno-logickej otázky v hlbšie skúmanie historické. Ak chceme poukazovať na boj medzi materializmom a idealizmom, musíme vychádzať predovšetkým z jeho konkrétnych prejavov a foriem, ako nám ich zachovala literatúra. Tvrdenie, že v dejinách myslenia sa odohráva boj iba medzi materializmom a idealizmom, veľmi zjednodušuje dejiny, pretože boj sa odohráva aj v rámci idealizmu samého (pozitivismus proti náboženstvu). Rozdelenie filozofie do dvoch základných skupín zvädza k nepravdivej predstave, akoby oproti materializmu existoval idealizmus ako jeden homogénny filozofický systém. Idealizmu ako systému s jednotnými ontologickými a gnozeologickými princípmi, niet; sú len jednotlivé formy idealizmu, ktoré môžu byť vzájomne opozičné, no pritom zhodné v zahrození oproti materializmu. Ak vezmeme ako ilustráciu situáciu vo filozofii XIX. a XX. storočia, nájdeme vlastne tri základné smery navzájom sa napádajúce, odhliadnuc od polemík podradnejších:

Aby sme rešpektovali marxistické delenie filozofických smerov do dvoch základných skupín, treba objektívny a subjektívny idealizmus uviesť na spoločnú bázu, nájsť ich spoločné princípy. A toto nie je také ľahké, ako sa na prvý pohľad zdá, lebo ich základné pojmy a metodologické postoje ku skutočnosti sú rozdielne; čo ich spája, to je uznávanie takých pojmov, substancií, faktorov, ktoré nepodliehajú základným zákonitostiam rešpektovaným vedou (napr. príčinnému vzťahu). V objektívnom idealizme je to nejaký princíp nadradený hmote (boh, entelechia, forma, energia atď.), v subjektívnom idealizme je to subjekt, vedomie, ja. Aj keď sa pozitivistí deklaratívne hlásia k vedeckému poznaniu, nevedecká je ich gnozeológia, a preto aj veda nimi propagovaná musí mať základné chyby. Objektívny idealizmus je zahrozený proti materialistickému monizmu, subjektívny idealizmus proti pojmu hmotnej substancie od vedomia nezávislej. V tomto sú zhodné a je celkom oprávnené nazvať ich spoločné črty a opozíciu voči materializmu *idealizmom* a chápať ho takto ako nadradený pojem viacerých, rôznorodých systémov. Aj materializmus je síce dosť široký pojem a zahŕňa odlišné ontologické definície hmoty i rozdielne gnozeológie (antický materializmus, novoveký mechanistický materializmus, marxistický dialektický materializmus), predsa len idealizmus je členitejší a diferencovanejší v základných otázkach.

Materializmus a idealizmus sa vyznačujú diametrálne protikladným postojom k svetu, ku skutočnosti, k vysvetľovaniu vzniku vecí a ich zákonitostí. Materializmus stavia svoje princípy a formuluje obsah svojich základných pojmov v tesnom

súlade s metódami a výsledkami vedeckého poznania a potrebami spoločenskej praxe; rôzne odrody idealizmu vždy nejakým spôsobom pašujú a postulujú také faktory a entity, ktoré sa vymykajú zákonitostiam i samému poznaniu. Logickým dôsledkom toho je, že idealizmus nahrádza vedecké racionálne poznanie poznáním špekulatívnym a iracionálnym. Základná niť v dejinách ľudského myslenia a poznania je úsilie priblížiť sa k objektívnej realite, vedecky ju spracovať alebo sa rôznymi formami od nej oddialiť a subjektivizovať ju. Toto je podstata boja materializmu a idealizmu v dejinách filozofie a vedy.

Materializmus a idealizmus označujú dva odlišné a nezlučiteľné pohľady na svet. Vidieť len tieto dva prúdy v dejinách myslenia je správne a hlboko opodstatnené, treba však mať na pamäti, že takéto delenie postihuje *najvšeobecnejšie* a *najprincípiálnejšie* stránky a črty myslenia a nášho postoja k realite. Pravda, každý filozofický systém má svoje zložky — ontológiu, gnozeológiu, etiku atď. Ak si vytýčime za úlohu porovnávať a klasifikovať niektoré z týchto parciálnych disciplín, klasifikačná schéma dostane zložitejšiu podobu, lebo musíme vychádzať z vnútornej problematiky tejto disciplíny.

Za podstatné složky každého filozofického systému treba pokladať princípy ontologické a gnozeologické, ktoré sú rozdielne, ale vzájomne tesne súvisia. Bolo by vďačným a zaujímavým podujatím urobiť rozbor a hodnotenie ontologických teórií, aby sa dôkladne a názorne objasnil rozdiel medzi materializmom a idealizmom, ale to je nová a samostatná tematická úloha.

GNOZEOLÓGIA A ONTOLÓGIA

Ontológia je pojem v staršej filozofii bežne používaný. Dnes je zdiskreditovaný pre svoj špekulatívno-idealistický obsah. Pri jeho oživovaní treba uvážiť, či existuje okruh špecifických problémov, ktoré treba ním označiť, prípadne či niet iného výstižnejšieho názvu. Domnievame sa, že názov ontológia má svoje oprávnenie, pretože je aj etymologicky správny a priliehavý (náuka o bytí) a existuje aj osobitná časť filozofie, ktorú treba diferencovať od ostatných filozofických disciplín.

Náuka o bytí, ontológia, má za úlohu definovať najvšeobecnejšie vlastnosti a zákonitosti svetového bytia, zaoberať sa vznikom vecí a určiť ich pomer k základným faktorom a príčinám svetového diania. Každý filozofický systém má svoju charakteristickú ontológiu a práve ňou sa spolu s gnozeologickými princípmi odlišuje od ostatných. Gnozeológia a ontológia úzko súvisia a v určitom zmysle sa aj podmieňujú, ale sa významovo neprekrývajú. Centrálnou otázkou ontológie je, *aká je povaha bytia, čo je podstatou sveta; naproti tomu problémom gnozeológie je vzťah subjektu a objektu, genéza poznania*. Staroveká i stredoveká filozofia — nehľadiac na fragmentovité psychologické postrehy — vyznačuje sa ontologickým riešením filozofickej problematiky. V takomto jednostrannom spôsobe myslenia je nebezpečenstvo objektivizovania subjektívnych výtvorov a akonáhle sa ontologická filozofia začína rúcať pod tlakom nových faktov, vynára sa potreba preskúmať genézu ontologických pojmov, zvážiť úlohu subjektu pri ich vytváraní. Gnozeológia, teória poznania je vo svojej podstate *kritikou* ontológie a ako samostatná filozofická disciplína je dieťaťom predovšetkým novoveku.

Ku klasifikácii filozofických systémov možno pristúpiť z hľadiska ontologického alebo gnozeologického. Základná filozofická otázka nadobúda tým odlišné zmysly. Ontologická formulácia: Je svet povahy hmotnej a je sám sebe príčinou alebo existuje duch či iný nehmotný činiteľ a je hmote kauzálny predradený?

Rôzne odpovede na túto otázku sú jadrom *ontologických teórií, systémov*. Materializmus zdôrazňuje hmotnú podstatu sveta a vylučuje činiteľov nadsvetových (ducha, boha, formu a ostatné). Ontologický idealizmus má viaceré podoby, ktoré majú spoločné to, že uznávajú kauzálnu, časovú primárnosť nehmotných a nadprirodzených substancií. Spiritualistický monizmus vidí vo všetkom len útvary duchovné. Ontologický dualistický idealizmus najviac rozšírený ako súčasť cirkevnej ideológie uznáva aj ducha aj hmotu (boh — stvorený svet), ale svet poníma ako výtvor nadprirodzenej nehmotnej bytosti. Novoveký buržoázny pluralizmus pripúšťa nekonečný počet samostatných a navzájom neredukovateľných substancií. Bolo by možné pokračovať v ďalšom vymenúvaní, no úplný obraz podávajú samy dejiny filozofie.

Postavenie otázky, čo je primárne a čo sekundárne, duch alebo hmota, v ontologickom zmysle nemá žiaden význam z hľadiska dialektického materializmu. Materializmus sa totiž nevyznačuje tým, že svetového ducha považuje za sekundárneho (čím by jeho existenciu *pripúšťal*), ale ho vôbec neuznáva. Otázka o pomere ducha a hmoty má zmysel len tam, kde sa všade uznáva aj duch, aj hmota, len sa rôzne interpretuje ich vzťah. Tou oblasťou je gnozeológia, pretože sa každá gnozeológia bez výnimky zapodieva vzťahom dvoch činiteľov, subjektu a objektu, vedomia a bytia, myslenia a skutočnosti. Gnozeologicky postavená základná filozofická otázka má túto podobu: Je objekt (svet, príroda, bytie) výtvorom subjektu (vedomia, poznania, myslenia) alebo existuje časove pred a nezávisle od poznávajúceho subjektu a kauzálnne podnecuje vznik obsahu vedomia? Je bytie vytvárané vedomím alebo vedomie je utvárané vonkajším bytím? Sú len dve možnosti, uznať buď primárnosť vedomia (subjektu) a sekundárnosť bytia (objektu), alebo uznať primárnosť bytia a sekundárnosť vedomia. Podľa odpovede na takto formulovanú otázku sa všetky gnozeologické postoje rozdeľujú do dvoch skupín: teórie subjektové (subjektívno-idealistické) a teórie objektové (realistické). Preto tu nemožno deliť priamo na materializmus a idealizmus? Skupinu subjektových teórií možno síce plným právom nazvať idealizmom, ale druhá skupina už nie je jednotná. Objektívnu existenciu bytia, nezávislého od individuálneho a spoločenského vedomia, uznáva nielen materializmus, ale aj odrody objektívneho idealizmu. Aj keď sú zásadné rozdielnosti v chápaní *povahy* tohto bytia, gnozeologický postoj k nemu je rovnaký, realistický.

Ontologický idealizmus a gnozeologický idealizmus nemožno pokladať za to isté. K jednoznačnému určeniu filozofického systému nestačí sama gnozelógia, ale sa musí pripojiť ontologická definícia objektu.

Gnozeologický postoj	Prislúchajúca ontológia
1. objekt, bytie mimo môjho vedomia neexistuje (subj. idealizmus)	žiadna ontológia; ak svet neexistuje, odpadá otázka o jeho povahe
2. objektívny svet existuje (realizmus)	a) podstata sveta je hmotná (monistický materializmus), b) duchovný, nehmotný princíp ovláda hmotu (dualizmus), c) ostatné ontologické definície sveta

Ontológie b), c) tvoria jednu skupinu *objektívneho idealizmu*. Subjektívny idealizmus (pozitivismus, imanentizmus atď.) nemá síce ontológiu v pravom zmysle, ale z tézy o závislosti bytia od vedomia (subjektívneho ducha) vyplýva, že obraz

o svete, v pozitivistickom význame sám svet, je povahy duchovnej. A v tomto, aj keď sa subjektívni idealisti dištancujú od objektívnych idealistov, je ich vzájomná podobnosť a je celkom zdôvodnené zaradiť ich do jednej skupiny *idealizmu*.

PREDMET, ZÁKLADNÉ POJMY, METÓDA GNOZEOLÓGIE

Cieľom každého poznania je čo najširšie uvedomenie si objektu, jeho zákonitostí a vlastností. Poznanie ako celok má špecifické konkrétne formy, ktoré sa aj uplatňujú v spoločenskej deľbe práce a vyznačujú sa vlastnou oblasťou skúmania, osobitnými metódami i zámermi. Jednotlivým vedným disciplinám ide predovšetkým o priame poznanie *objektu*, gnozeológiu naproti tomu najmä o *poznanie* objektu, formy a metódy jeho utvárania. Pre gnozeológiu sú príznačné črta kritičnosti a úmysel metodologicky upevňovať a upresňovať náš obraz o svete. Preto gnozeológia, ak je budovaná v súlade s rozvojom všetkých foriem poznania, má veľkú metodologickú hodnotu a mala by byť všeobecnou a neoddeliteľnou časťou výuky a pestovania každej vedy. Zanedbanie gnozeologickej problematiky vo vedách vedie k úzkemu praktikizmu. Veľkí vedci spravidla zasiahli významne aj do vývoja gnozeológie.

K vymedzeniu predmetu gnozeológie by sa mohlo namietat, že psychológia tiež skúma poznanie, utváranie vedomia a gnozeológia je teda duplicitou. Psychológia je veľmi dôležitou súčasťou gnozeológie, no psychologický pojem poznania je oveľa užší. Psychológia si všima psychično v kauzálnom vzťahu s experimentálne alebo prirodzene navodeným popudom, opisuje vonkajšie zmeny vo fyziológii skúmaného objektu a registruje subjektívne zážitky, ako ich sám reprodukuje. Z tohto materiálu sa uzatvára na zákonitosti medzi popudom a obsahom vedomia. Gnozeológia poníma poznanie ako jav viazaný nielen na subjekt somatologický, individuum, ale aj na subjekt ľudský, a to v procese historického utvárania. Tu už psychologické metódy nestačia. Zo širokého materiálu dejín vied, technických i umeleckých produktov ľudskej aktivity vyberá gnozeológia základný materiál pre filozofické metodologické zovšeobecňovanie. Gnozeológia je filozofickou disciplínou a to určuje aj jej pomer ku konkrétnym vedám. Sú však vedy, ktoré majú k nej celkom blízky vzťah a sú jej pomocnými a základnými vedami (psychológia, fyziológia zmyslových orgánov a nervovej činnosti, dejiny vied a kultúry). Jej predmet, skúmanie princípov pravdivého poznania sa vlastne stotožňuje s predmetom ostatných filozofických disciplín, logiky a dialektiky. Rozdiel je v prístupe a v aspekte filozofického problému.

Ak za predmet gnozeológie pokladáme poznanie, nedávame mu rozsah a obsah len fenoménov psychologických. Poznanie je poznaním *objektu*, ktorý nemožno stratiť zo zreteľa. Objekt je prístupný iba cez poznanie, jednako však treba rozlíšiť objekt a jeho dejiny od poznania tohto objektu a jeho dejín. Niečo iné je napríklad vývoj slnečnej sústavy a iné vývoj teórií o slnečnej sústave. Hodnotenie, skúmanie predpokladá na jednej strane znalosť objektu, jeho najčerstvejší, najdokonalejší obraz, na druhej strane predchádzajúce, v to počítajúc aj mylné náhľady o ňom. V paralelnom sledovaní objektu a jeho obrazu v ľudskom vedomí sa proces poznania oddelí ako relatívne izolovaný jav, ktorý možno analyzovať, opisovať a vyhľadávať jeho zákonitosti.

Na otázku, či a nakoľko je gnozeológia možná ako kritika poznania, odpovedali viacerí filozofi idealisti záporne. Dôvodili tým, že nie je mysliteľné nejaké nadvedomie, ktorého predmetom by bolo vedomie. Iný argument bol, že kritika súdu

predpokladá iný súd a tak do nekonečna, až prideme k elementárnym súdom, ktorých sa už nemožno kriticky zmocniť a gnozeologický problém je teda neriešiteľný (L. Nelson, *Über das sogenannte Erkenntnisproblem*, 1909). Uznanie oprávnenosti gnozeológie neznamená postulovanie supervedomia. Každý človek môže urobiť a často aj robí svoje myslenie a konanie predmetom vlastného myslenia a hodnotenia. Možno je spredmetniť proces poznania aj v spoločenskom meradle, pretože poznanie je nielen subjektívna duchovná činnosť, ale aj *konanie* a z neho, resp. z jeho dôsledkov možno usudzovať na myslenie, na poznanie. Nepopierateľné úspechy techniky, pohodlie moderného života a, možno povedať, celá civilizácia spočíva na pravdivom poznaní zákonitostí prírody a spoločnosti. Priamo sa ponúka poznať a oceniť tie faktory, ktoré umožnili človeku zaujať také miesto v prírode, že sa vysoko vymyká z riše ostatných živočíchov. Gnozeológia ako kritika a teória poznania je nielen možná, ale aj významná a potrebná.

Človek nielen myslí, ale aj koná, a to dokonca prv, než začne myslieť. Je nútený svojou biologickou podstatou vykonávať základné organické funkcie a tu zisťuje, že naráža na odpor. Predmet, vec, na ktorý je jeho aktivita zameraná, neriadi sa podľa jeho vôle, ale má vlastnú „vôľu“, svoj spôsob existencie, ktorú treba rešpektovať. V tomto vynútenom styku subjektu s jeho okolím sa utvára skúsenosť, poznanie a spočiatku hmľistý objekt nadobúda ostrejšie kontúry v opakovanom a uvedomelom konaní. Biologický organický subjekt sa stáva gnozeologickým subjektom, až keď dokáže odlišiť seba od objektu. Stupeň jasnosti objektu a súčasne i subjektu zodpovedá stupňu a dokonalosti vedeckého poznania.

Subjekt má viacero významov: vedomie, psychično, subjektívne danosti, obsah vedomia, poznanie a iné. Raz označuje človeka (i spoločnosť) ako celok, inokedy len jeho časť, a to jeho vedomie alebo možnosť mať vedomie. Priestorove je *S* viazaný na organickú živú hmotnú štruktúru, pričom gnozeologický *S* nie je s ňou totožný, ale na jej podklade sa vyvíja. Poznávací proces, poznanie predpokladá ako nevyhnutnú podmienku existenciu organickej hmoty a vysoko diferencované biologické procesy, činnosť zmyslov a nervovej sústavy, ako aj materiálny styk človeka a spoločnosti s vonkajším okolím, prax. Hmotné procesy sú časovo primárne, hmota existuje pred vedomím. Toto je hlavná téza materialistickej gnozeológie.

Dôležitým faktorom v utváraní poznania je spoločenské prostredie, komunikácia individuálnych vedomí. Organizácia poznávacej činnosti (veda), výmena poznatkov a skúseností prostredníctvom živej reči, kníh, tlače, rozhlasu, dopravy, to všetko spôsobuje vznik javov, ktoré nemožno vysvetliť len z individuálneho vedomia. Utvára sa tak nadindividuálne, spoločenské vedomie a pojem *S* možno použiť aj v rozsahu spoločenskom, všeludskom.

Pojem *S* označuje i nositeľa, možnosť obsahu vedomia i obsah vedomia sám. Idealisti napospol pripisovali subjektu ako nositeľovi charakter nemateriálny, duchovný; napríklad Leibniz v polemike proti Lockovi zdôrazňuje existenciu latentnej nemateriálnej substancie, intellectus. Kresťanský pojem duše je typickým príkladom takéhoto metafyzického ponímania subjektu. Pokiaľ ide o vymedzenie *S* ako možnosti poznania, za subjekt možno pokladať iba hmotnú organickú štruktúru schopnú poznania. V inom zmysle sa dá použiť názov *S* na označenie obsahu vedomia, subjektívneho odrazu objektu. Pod vzťahom subjekt-objekt sa môže chápať vzťah: forma poznania predmetu — predmet sám. Je to opodstatnené, lebo náplň pojmu *S* dáva len obsah vedomia, bez ktorého je *S* prázdny, je ničím. Napokon veľmi závažná otázka, ako dochádzame k poznávaniu subjektu, seba? V priamom protiklade k špekulatívnym metafyzikom a propagátorom introspektívnej reflexie,

za jedínú cestu skúmania subjektu treba pokladať skúmanie *objektu*. Len na základe jeho poznania dôjdeme k pochopeniu postavenia a vlastností subjektu.

Objekt je názvom pre jednotlivé veci mimo nás, na ktoré je naša aktivita, pozornosť, vôľa upretá. Hoci sa predmety líšia od seba svojskými vlastnosťami, predsa majú jednu vlastnosť spoločnú a tou je schopnosť existovať osebe, nezávisle od nášho želania. Súhrn obklopujúcich nás vecí voláme svetom, prírodou, objektom. V gnozeologickom zmysle objekt a objektívna existencia znamená to isté. Je zaujímavé, že v starej filozofickej literatúre objekt označoval subjektívny obraz predmetu a subjektom sa nazýval predmet sám, teda presne naopak ako dnes; poznatok bol *objectum* — stojaci oproti veci — *subiectum*. V mnohých teóriách sa za objekt pokladá všetko, čo je a môže byť obsahom vedomia, ale z toho výmeru už čiha úskalie subjektívneho i objektívneho idealizmu. Obsahom vedomia sú aj čiste subjektívne prvky, sny, ilúzie i pojmy, abstrakcie, vzťahy. Či a nakoľko týmto možno priznať objektívnu existenciu, je otázkou, ktorú si jednotlivé filozofie riešia v súlade s vlastným princípami.

Proces poznania. Pod poznaním rozumieme obsah vedomia, obraz predmetov, sveta v rozsahu individuálneho i spoločenského subjektu. Proces poznania, poznávanie, to je utváranie poznania a realizuje sa, podobne ako ostatné prírodné procesy, v časových dimenziách. Poznanie ako statický obraz objektu — ak možno použiť matematickú analógiu — je diferenciálom, momentom tohto procesu.

Odkiaľ pramení náš obraz o svete, akými prostriedkami a cestami ho získavame, aká je hodnota a zmysel poznania, čo je pravda a čo omyl, to sú základné gnozeologické problémy. Systematicky ich zodpovedať znamená tvoriť gnozeologickú teóriu. Poznávanie je mnohostranným a mnohotvárnym procesom, má veľa momentov, aspektov, čo je bohatým žriedlom filozofických otázok i odpovedí. Gnozeologické teórie vznikali tak, že sa vyzdvihla jeho niektorá stránka a teória sa označila, nazvala podľa najcharakteristickejšieho pojmu.

Marxistická gnozeológia poskytuje dostatočne širokú základňu, z ktorej možno pochopiť úzky rozsah i nedôslednosti ostatných teórií. Kým tieto chápu poznávanie úzko ako jednorázovú interakciu, buď ako pasívne nazeranie, alebo jednosmerne subjektívnu konštrukciu, marxizmus zaraďuje poznanie do rámca prírody ako *prírodný* proces a poníma ho ako zložitý prejav aktivity človeka a spoločnosti. Marxistická teória poznania vysvetľuje proces poznania zo živého, dialektického a permanentného vzťahu človeka a prírody, ktorý spočíva v tom, že impulzy vychádzajúce od vonkajšieho objektu človek-subjekt spracuje, utriedi v poznatok. Poznanie sa stáva dôležitým regulatívnym faktorom konania a slúži ako nástroj na uvedomelý spätný zásah do objektu a jeho cieľom je prispôsobiť objekt našim potrebám ako *hodnotu*. Pojem praxe, základný pojem gnozeológie dialektického materializmu je kvalitatívnym obohatením vedeckej teórie poznania. Poznanie (teória) a uvedomelé konanie (prax) tvoria nerozlučnú jednotu. Okrem iného postihuje aj skutočnosť, že problematiku vedeckú i bežnú každodennú nenavodzuje len holý objekt, ale aj naša vlastná aktivita, experimentovanie, práca. Z dejín vied sa presvedčíme, že práve táto aktívna stránka poznania bola najmocnejším motorom vedeckého pokroku. Ohromný rozmach vedy sa datuje od vtedy, ako veda prešla od pasívneho pozorovania prírody k experimentovaniu a technickej aplikácii poznatkov. Tento gnozeologický postreh, metodologicky nesmierne významný, sa však v predmarxistickej a novovekej buržoáznej idealistickej filozofii nezužitočoval a veľmi výstižná je v tejto súvislosti Marxova jedenásta téza k Feuerbachovi a výzva, aby filozofia prešla z pasivity do aktívneho pretvárania sveta.

Marxistický pojem poznania hlboko a adekvátne postihuje podstatu individuálneho a spoločenského vedomia. Poznanie, myslenie je predovšetkým v službách našich potrieb, najprv základných, biologických a keď sú tieto satureované, potom vyšších, kultúrnych. Jeho cieľom ako celku nie je samoučelné odhaľovanie skrytých zákonov a tajností vesmíru, ale účelné prispôbovanie nás prírode a prírody nám. Takéto živé a činné poznanie má plné oprávnenie byť v centre pozornosti vedeckej gnozeológie.

Systematické definovanie základných pojmov, vysvetľovanie genézy poznania a jeho zmyslu je základom gnozeológie a konkrétne rozvinutie týchto otázok nazývame *gnozeologickou teóriou*. Z analýzy filozofických systémov vysvitá, že gnozeologické princípy sú ich dôležitým jadrom natoľko, že môžu slúžiť aj ako ich klasifikačný základ. Ujasnenie diferencií gnozeologických postojov, teórií má význam pre pochopenie vnútornej logiky vývoja filozofie, aj pre ľahšie osvojenie pestrého a zložitého obrazu dejín filozofie. Gnozeologických teórií je v dejinách hodne a mimovoľne sa vynorí otázka o príčinách tohto javu. Determinanty genézy gnozeologických teórií a systémov treba hľadať v širokom kontexte spoločenského prostredia, v ekonomických, politicko-triednych podmienkach a najmä v stave a vývoji vied, ktoré dodávali gnozeológii najzávažnejší argumentačný materiál. Vysvetľovať konkrétne tieto príčiny je úlohou dejín filozofie.

PROBLÉMY KLASIFIKÁCIE GNOZEOLOGICKÝCH TEÓRIÍ

Klasifikácia je jednou zo základných foriem myslenia a jej hodnota spočíva v tom, že nám umožňuje orientovať sa v zložitej spleti predmetov, procesov. Jej základ tvoria vzájomne spojené myšlienkové pochody — analýza a syntéza. V samej klasifikácii môže prevládať zreteľ analytický alebo syntetický. Ak chceme zvládnuť nejaký komplikovaný a členitý predmet, rozložíme ho na jednoduchšie časti na základe prirodzených alebo konvenčne stanovených znakov a potom konkrétne prvky usporadúvame tak, aby tvorili homogénne triedy, pričom sú charakteristickými znakmi každej triedy, sú prv analyticky vymedzené zložky členitého predmetu. Pohyblivou stránkou je voľba klasifikačných kritérií, lebo o nej rozhoduje aspekt a zámer, s ktorým sa klasifikácia uskutočňuje. Ten istý predmet možno analyzovať a jeho zložky klasifikovať z rôznych hľadísk.

Problém klasifikácie gnozeologických teórií obsahuje dve úlohy; prvá je analyzovať — podľa možnosti všestranne a úplne — poznanie ako predmet gnozeológie, druhá utriediť bohatý historický materiál, gnozeologické teórie tak, aby tvorili logicky stmelený obraz gnozeologickej problematiky. Prvá a základná úloha, navrhnúť schému základných stránok poznávacieho procesu tak, aby bola prijateľnou a uznanou, je najťažšia. Nie náhodou majú doterajšie pokusy utriediť celú gnozeologickú problematiku charakter návrhov. Druhá úloha, ilustrovať riešenie problémov historickým materiálom, je záležitosťou rozsahu faktových znalostí.

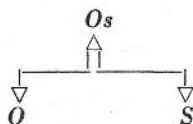
Podľa nášho názoru obsahuje gnozeologický problém ako celok tieto základné parciálne otázky:

- I. Vzťah subjektu a objektu.
- II. Pôvod a charakter základného materiálu poznania.
- III. Hodnota a platnosť poznania.
- IV. Zmysel, úloha poznania.

Ďalej chceme rozviesť, ako tieto otázky rieši materializmus a ako rôzne formy idealizmu.

I. Vzťah subjektu a objektu

Predmetom gnozeológie je skúmanie poznania ako samostatného javu. Osobitne subjekt skúmajú z rôznych stránok biológie, fyziológie a iné, ktoré sa ho snažia zvládnuť ako objekt. Objekt, prírodu, svet študujú zas iné špecializované disciplíny. Poznanie, poznatok je jav, ktorý vyžaduje existenciu dvoch činiteľov: poznávajúci subjekt (vysoko organizovaný živý hmotný štruktúru) a objekt ako stimul obsahu vedomia. Poznanie je teda výslednicou interakcie objektu a subjektu.

O_s = subjektívny obraz objektu, obsah vedomia, poznanie

O_s existuje len na báze organickej, vo sfére subjektu. To znamená, že každý poznatok je predovšetkým subjektívny, lebo mimo subjektu ho niet. Objektívny je natoľko, nakoľko pravdivo postihuje objekt. Ak vzťah $S - O$ označuje pomer človeka ako celku k vonkajšej realite, v niektorých gnozeologických súvislostiach ide len o vzťah $O_s - O$, a tu pojem subjektu splýva s pojmom obsahu vedomia.

Riešenie vzťahu $S - O$ má pre gnozeológiu kardinálny význam a ovplyvňuje charakter celej teórie. Vzťah má niekoľko foriem, stránok:

1. genetická primárnosť a funkčnosť pri utváraní poznania;
2. podobnosť, adekvátnosť subjektívneho obrazu a objektu;
3. možnosť zásahu do objektu, jeho stvárnenia.

Vzhľadom na objekt ide teda o uznanie jeho primárnej existencie, o jeho poznateľnosť a o jeho ovládateľnosť. Zodpovedanie týchto otázok je skúšobným kameňom, na ktorom sa jasne ukáže protikladnosť materialistického a idealistického myslenia.

1. Problém genetickej primárnosti subjektu alebo objektu možno formulovať takto: je poznatok O_s výtvorom len subjektu a či existuje objekt, ktorý O_s kauzálné podmieňuje a je od S nezávislý? Táto otázka je principiálneho rázu, no z hľadiska základného gnozeologického problému je neúplná. O tom totiž, či objekt ozaj existuje a v akej forme, nerozhoduje predpoklad, ale *verifikácia*, praktické overenie. Môže sa stať a často sa aj stáva, že predmet, vec, proces uznávaný za objektívne existujúci sa ukáže, že je subjektívnou fikciou. Uvedenú otázku možno prijať ako metodologické východisko s výhradou, že o konečnej existencii objektu rozhodne dodatočné overenie.

Ak postavíme otázku čiste vo východiskovom metodickom zmysle, všetky teórie sa rozdeľujú svojimi odpoveďami do dvoch skupín, podľa toho či hovoria v prospech subjektu alebo objektu.

Teórie subjektové (subjektívny idealizmus). Spoločnou črtou teórií tejto skupiny je zdôrazňovanie primárnej úlohy subjektu pri utváraní poznania a súhrnne ho nazývame subjektivismom. Subjektivismus sa môže uplatňovať viac-menej dôsledne od konštatovania subjektivity mylného poznania až po absolútny subjektivismus a vylúčenie pojmu objektu. Treba poznamenať, že aj v najobjektívnejšom vedeckom poznávaní existuje nebezpečenstvo vkláňutia subjektivismu, a to preto, že poznanie je záležitosťou nielen objektu, ale aj subjektu. Subjektové teórie vyhlasujú rôznymi argumentmi bytie, poznanie bytia za závislé od subjektu. Ich vý-

chodiskom je subjekt, subjektívne dáta a obsah vedomia. Za reálne pokladajú predovšetkým subjektívne zmyslové dáta a objekt, nezávislý od vedomia, za myšlienkovú konštrukciu a metafyzický predpoklad. Pojem objektu im splýva so subjektívnym obrazom objektu.

Výskyt subjektivismu v dejinách nie je náhodným zjavom. Súvisí so situáciou v spoločnosti, s pomerami hospodársko-politickými a kultúrnymi. Nájdeme ho v dobách rozkladu politických a etických kategórií (v antickom Grécku krajný subjektivismus Protagora — človek je mierou všetkých vecí, v období nastupujúceho kapitalizmu Humov skepticismus). Je nápadné, že v konsolidovaných politicko-kultúrnych celkoch je subjektivismus na ústupe. Subjektivismus je nepriateľom dogmatických systémov a po tejto stránke mohol zohrať pokrokovú úlohu kritikou niektorých pojmov, pokladaných za objektívne entity a substancie. Zámer subjektivismu je dokázať, že nie človek je výtvorom objektu, ale naopak, objekt je výtvorom ľudí. Kritika niektorých typicky metafyzických pojmov je z týchto pozícií celkom správna (pojem boha), lenže subjektivisti pokladajú každú substanciu aj hmotu za metafyzickú špekuláciu. Cirkev prenasledovala všetky prejavy subjektivismu a voľnomyšlienkarstva, lebo nemohla pripustiť, že by jej centrálné teologické pojmy boli subjektívnou konštrukciou. Princípy subjektívneho a objektívneho idealizmu sú nezlučiteľné a pokiaľ sa vedľa seba vyskytujú (Berkeley), je to násilné spojenie oleja a vody. Pravda, v metodologickom dosahu sú si rovné a nájdeme dosť príkladov vzájomnej výpomoci v argumentoch proti materializmu.

Mnohí predstavitelia predmarxistického materializmu uznávali subjektivitu tzv. sekundárnych kvalít (chuť, vôňa a pod.), kým primárnym kvalítam pripisovali objektívnu existenciu. Aj veľký priekopník modernej vedy Galilei zdôrazňuje subjektívnosť sekundárnych kvalít. Títo myslitelia nevystavali však svoju teóriu poznania na sekundárnych, ale na primárnych kvalitách. Rozdielnosť primárnych a sekundárnych kvalít zaujíma dôležité miesto v Lockovej gnozeológii. Locke nepokladá síce sekundárne kvality za absolútny výtvor subjektu, ale zdôrazňuje, že ako také môžu existovať len v súvislosti so subjektom. Odtiaľto stačil Berkeleymu a Humovi už len krok, aby aj primárne kvality vyhlásil za závislé od subjektu. Tým poskytli základné argumenty celej plejáde subjektívnych idealistov, pozitivistov a od nich začína invázia subjektivismu do európskej filozofie. Jeho oporou sa stal Kant, prinášajúci nové starostlivo rozvedené tézy. Kantovský kopernikovský obrat, ktorý tak vzbúril hladinu filozofie a pretrhol „dogmatický spánok“, nie je v podstate ničím iným ako dôsledným uplatnením subjektivismu v teórii poznania. Kant rozobral najmä pojem času a priestoru a vyhlásil ich za subjektívne nazeracie formy. V priamej závislosti od Kanta budujú svoje filozofické systémy Fichte, Schelling a Hegel. Títo stúpenci tzv. identickej filozofie zdôrazňujú jednotu myslenia a bytia, sféru *absolútneho* subjektu. Heglovský subjektívny idealizmus nadobúda vonkajšie formy objektívneho idealizmu (objektívny duch u Hegla vznikol zrejme zobjektivovaním ducha subjektívneho).

V ďalšom vývoji subjektívneho idealizmu zohrali významnú úlohu výskumy v oblasti biológie, psychológie a fyziológie. Na tomto materiáli sa prižívoval predovšetkým empiriokriticizmus Avenariov a Machov a v tesnom súvisi s nimi sa vyvinul exemplárny typ subjektivistického gnozeológie, immanentizmus, solipsizmus Schuppeho a Schubert-Soldernov. Našli veľa stúpencov a dá sa povedať, že moderná buržoázna filozofia je doslovne zamorená subjektivismom natoľko, že sa stal jej dominantnou črtou. Na jeho princípoch je vybudovaný pragmatizmus, inštrumentalizmus, personalizmus, humanizmus F.C.S.Schillera, Husserlova fenomenológia a iné.

Subjektivistické gnozeológie majú úzku sféru problémov. Je na prvý pohľad zarážajúce, že základné otázky o pôvode nášho poznania (najmä základného zmyslového materiálu) a o vzťahu poznania a reality, ktorá je prevažne v centre záujmu ľudí, nemajú z hľadiska pozitivizmu vôbec žiaden zmysel a ani sa nestavajú. V úsilí obmedziť poznanie objektu na zmyslové konštatácie je pozitivizmus fakticky bezteoretickým opisom obsahu vedomia a rozdiel medzi halucináciou a objektívnym poznávaním mu je ľahostajný.

Teórie objektové. Základný rozdiel medzi subjektovými a objektovými teóriami je v tom, že kým subjektové popierajú existenciu bytia mimo subjektu, objektové uznávajú jeho existenciu mimo subjektu a nezávislosť od subjektívneho (individuálneho i spoločenského) vedomia. Objektové teórie zastávajú stanovisko, že okolitá príroda, svet existuje časove pred poznávajúcim vedomím a pôsobí naň kauzálne. Toto je ich principiálny postoj k svetu, k realite *ako celku*. Iná je, pravda, ďalšia veľmi dôležitá otázka, ako si svet predstavujú, ako vysvetľujú jeho vznik a zákonitosti. Uznanie existencie vonkajšieho sveta (len to, nič ďalšie) je spoločným znakom tejto veľkej skupiny teórií, ktoré preto, že uznávajú objekt, bytie, nazývame *objektovými, ontologickými*. Gnozeologický vzťah k objektívnemu bytiu sa volá *realizmom* a gnozeologické teórie realistickými.

Prirodzeným kritériom delenia objektových teórií je ontologický zreteľ, definícia svetového bytia. Základnú filozofickú otázku v ontologickom zmysle možno formulovať takto: Je svet povahy hmotnej, tvorí zákonite pospájaný celok a či okrem hmotného bytia existuje ešte bytie nehmotné duchovné a je hmota kauzálne predradená? Sú len dve možnosti: vysvetľovať svet z neho samého alebo chápať ho ako dielo, výslednicu pôsobenia duchovného, nadprirodzeného bytia. Prvá odpoveď je základnou tézou *materializmu*, druhá *idealizmu*. — Obidva názvy, materializmus a idealizmus znamenajú pôvodne len toto a nič iného — (Engels). Teda otázka v tejto súvislosti nestojí tak, či existuje hmota alebo nie, pretože jej súčasnosť uznáva aj objektívny idealizmus, ale tak, či je ona podstatou a dostatočnou príčinou sveta alebo len splodinou aktivity nejakého nadprirodzeného činiteľa, ktorý je s ňou v jednosmernom príčinnom vzťahu. Aj keď je úlohou tejto práce rozbor gnozeologických princípov a nie ontologických, kvôli úplnosti treba sa dotknúť aj ontológie.

Materializmus pokladá za podstatu sveta, za nositeľa prírodného a spoločenského diania hmotu. Vznik vecí a všetky procesy, i psychické, v realite prebiehajúce, vysvetľuje premiestňovaním, štrukturálnym zoskupovaním a modifikáciami hmoty, hmotných častíc. Pojem hmoty a definície jej konkrétnejších vlastností sa však v priebehu dejín menili, takže možno hovoriť o viacerých *formách* materializmu. Podrobnejší historický rozbor materializmu, jeho vývoja a jeho delenie sa doteraz ešte neurobilo. Pohľad do dejín nás presvedčí, že sú veľké rozdielnosti medzi antickým materializmom iónskych filozofov, atomizmom Demokritovým a Epikurovým, mechanistickým materializmom Telesiovým, Hobbesovým a francúzskych filozofov XVII. a XVIII. stor. a marxistickým dialektickým materializmom. Dialektický materializmus sa kvalitatívne odlišuje od staršieho materializmu najmä stanoviskom k pôvodu pohybu a zákonitostiam svetového diania.

Predmarxistický materializmus v prevažnej miere chápal hmotu síce ako základnú substanciu, no pasívnu, a na vysvetlenie vzniku sveta a prírodných procesov si vypožičiaval nehmotné princípy (sila, prvý impulz a iné), takže nechal dualizmu, objektívnemu idealizmu dokorán otvorené dvere. V dielach veľkých vedcov a mysliteľov, stúpcov mechanistickej koncepcie vesmíru prejavuje sa v opise a vysvetľovaní mnohých prírodných procesov materializmus, ale vysvetľovanie vzniku sveta

ako celku je dualistické a pre cirkev celkom prijateľné. Takýto postoj je dosť ťažko jednoznačne určiť ako materializmus alebo idealizmus (Descartes, Newton).

Dialektický materializmus zavŕšil materialistickú ontológiu v tom, že pohyb, silu umiestnil do hmoty samej a definoval známymi črtami dialektiky jej najvšeobecnejšie vlastnosti. Hmotu poníma ako stálu možnosť a príčinu seba a svojho pohybu a tým upevnil dôslednú predstavu materialistickú predstavu sveta ako sebestačného a v sebe uzavretého celku.

Veľké rozdielnosti sú aj v gnozeologickej problematike, no nie také, že by sa mohla stať podkladom diferencovania foriem materializmu. Spoločnou črtou materialistických náhľadov na poznanie je to, že ho chápu ako *odraz* vonkajšej reality, realizujúci sa predovšetkým v *zmyslovom* materiáli. Náhľady na poznávací proces, na komplikovanosť odrazu prekonalí mnohé zmeny od predstavy verného a mechanického zrkadlenia vo vedomí (gnozeológia antických atomistov) až po moderný Leninom formulovaný pojem poznania ako zložitého historického procesu približovania sa k objektívnej realite. Objasniť vývoj materialistických náhľadov na poznanie je možné len na základe podrobného historického rozboru.

Materializmus je vyhranený gnozeologicky proti subjektívnemu idealizmu, ontologicky proti idealistickému dualizmu. Jeho tesná súvislosť s vývojom vedeckého poznania i historické revolučné tradície usposobujú ho byť najprogressívnejším svetonázorom a filozofickým základom vied.

Objektívny idealizmus. Idealizmus bol už od staroveku názvom pre ontologickú teóriu, pokladajúcu hmotný svet, prírodu za nedokonalý, menejcenný prejav pôsobenia dokonalého ideálneho bytia a mal vždy poslanie uvedomelej opozície oproti materializmu. Charakteristickou črtou každej formy objektívneho idealizmu je postulovanie aktívnej nepodmienej duchovnej substancie, ktorá je nezvládnuteľná, nepoznatelná bežnými racionálnymi prostriedkami, ale je prístupná mystickou intuíciou, vierou. Objektívny idealizmus stavia svoju ontológiu na metafyzickom rozpoltení sveta v pasívnu hmotnú substanciu a ducha, bytie absolútne a aktívne. Pre jeho gnozeologické názory je príznačné principiálne odlišovanie zmyslového poznávania ako nedokonalého a klamného od dokonalého rozumového, ktoré preniká k podstate vecí. Tým, že sa degraduje a odmieta zmyslový materiál a zmyslová verifikácia poznania, zmazáva sa rozdiel medzi pojmom vzťahujúcim sa na objektívnu realitu a pojmom, postihujúcim iba subjektívne predstavy. Preto na úkor racionálneho vedeckého poznania môže sa uplatniť mystika a voľné špekulácie. Centrálné pojmy objektívneho idealizmu vznikajú tak, že sa subjektívne výtvary, predstavy a abstrakcie premietnu do objektívnej reality a nadobudnú vonkajší charakter objektu, pričom sú v podstate antropomorfickými analógiami. Antropomorfický zreteľ sa uplatňuje viac i menej výrazne. V náboženstvách má objektívny duch, boh zjavne ľudské vlastnosti, alebo vlastnosti, ktoré by si ľudia želali mať, múdrosť, porozumenie pre krivdy a spravodlivosť a pod. V iných formách idealizmu má ideálna duchovná substancie abstraktnejší, prírodovedecky alebo logicky podfarbený charakter. Spomenieme najnápadnejšie formy objektívneho idealizmu.

Platonizmus, antická forma vybudovaná ako uvedomelá filozofická protiváha materializmu, stal sa prototypom a oporou idealistickej reakcie v dejinách myslenia. Platon vychádzal z metafyzického oddelenia zmyslového poznania od rozumového, pojmového. Idey, pojmy pokladal za predmet poznania rozumového a pripísal im objektívnu existenciu, ale mimo tohto sveta. Svet, veci, ktoré poznávame zmyslami, sú len odleskom sveta ideí. Platonizmus sa nazýval aj realizmom, a to preto, že pokladal idey za reálne a v tomto zmysle figuroval v stredovekom boji oproti nomi-

nalizmu o povahe univerzálií. V porovnaní s materializmom je filozofiou postavenou na hlave; materializmus pokladá ideu za subjektívny výtvor a za odraz objektu v subjekte.

Princípy objektívneho idealizmu sú filozofickým základom každého *náboženstva*. Ústredným pojmom náboženského svetonázoru je boh. Jeho konkrétnejšia predstava a súhrn etických a kultúrnych noriem je odlišovacím znakom rôznych náboženstiev a konfesií. Boh sa pokladá za absolútne a nepodmienené bytie. Ontologický dualizmus boh-svet sa v človeku prejavuje ako dualizmus duše a tela. Duša je duchovnej podstaty a má schopnosť poznať boha a nadprirodzený svet vierou, mystickým zážitkom, kým zmysly sú už poškvrnené hmotou a informujú nás len o nedokonalom a pominuteľnom svete. Ontológia a gnozeológia kresťanstva bola rozpracovaná do najmenších detailov v dielach scholastikov (menovite Tomáša Akvinského) a je oficiálna v katolíckom svete až dodnes. Náboženský idealizmus je ľahko zlučiteľný s mechanistickou koncepciou vesmíru. Funkciu prvého impulzu prevezme boh a tým nadobudne abstraktnú podobu prvého hýbateľa. Vzniká tak svetonázor, ktorý má navonok charakter mechanistického materializmu, v podstate je však modernizovaným náboženstvom (*deizmus*). Kresťanský dualistický objektívny idealizmus je zameraný proti subjektívnemu idealizmu (jeho stúpenec sa sami nazývajú realistami a idealistami nazývajú imanentistov a pozitivistov), ale najmä proti materializmu. Jeho nepriateľský postoj k materializmu i k materialistickým dôsledkom vedeckého bádania dostatočne dokazuje činnosť inkvizície i obrovská cirkevná polemická literatúra hanobiaca materializmus.

Priamou negáciou materializmu je heglóvsky idealizmus, panspiritualizmus a panlogizmus, pokladajúci za prapodstatu sveta objektívneho ducha. Hegel skonstruoval pojem svetového ducha na základe logického spracovania a systematizovania vývoja dejín i filozofických ideí. Atribúty ducha čerpal z konkrétneho dejinného a prírodovedného materiálu, a preto mu ortodoxní kresťania vytýkali, že materializuje ducha. Heglovský duch má mnoho vlastností materiálneho sveta (vývoj, vnútorná rozpornosť), ako ich postihla jeho *dialektika*. Hegel vyrástol z atmosféry nemeckého subjektívneho idealizmu a hegelianizmus nesie jeho črty, aj keď má vonkajšiu formu objektívneho idealizmu. Jeho dôkladnú kritiku, ku ktorej by už bolo ťažko čo pridať, podali Marx i Engels, priami účastníci heglóvského filozofického ovzdušia.

Tézu o existencii vonkajšej reality, od vedomia nezávislej, obhajuje aj *realizmus*, resp. realizmy. Treba však zdôrazniť, že len uznanie reality bez jej bližšieho definovania nie je dostatočným kritériom pre určenie filozofickej príslušnosti k materializmu alebo k idealizmu. Ako sme už hovorili, k idealizmu môže viesť tak principiálne popretie vonkajšej reality, ako aj jej principiálne uznanie. Všetko sa zvrtné na tom, čo pokladáme za realitu a aké jej priznáme vlastnosti. Novoveký realizmus sa zrodil ako ideová reakcia na subjektívny idealizmus (Humov skepticizmus, Kantov kriticismus, identická filozofia, imanentizmus). Kritiku subjektívneho idealizmu možno vzniesť tak z pozícií materializmu, ako aj náboženského objektívneho idealizmu. Preto realizmus patrí medzi najmnohoznačnejšie výrazy vo filozofii a len konkrétny rozbor môže ukázať, či ide o materializmus alebo idealizmus. Realizmus bol v XVIII. a XIX. storočí silným prúdom a treba pripustiť, že mohol obsahovať aj prvky materialistické, najmä ak ho hlásali prírodovedci, poväčšine však bol rôzne nafarbeným objektívnym idealizmom a zásadne sa dištancoval od materializmu. Na ilustráciu uvedieme odrody moderného amerického realizmu.

Neorealizmus sa snaží zložitými argumentmi a ťažkopádnu terminológiou pod-

prieť bežné presvedčenie o existencii vonkajšieho sveta, aby ho od neho nakoniec čím ďalej odvieďol. V intenciách moderného logicizmu pokladá za objektívne aj logické kategórie (relácie) i pojmy, ktorým vraj patrí taká istá existencia ako veciam. Týmto nápadne pripomína platonizmus. Vidieť v ňom snahu natiahnuť logické formy a kategórie na objektívnu skutočnosť, teda opačne ako v materializme, ktorý odvodzuje logické vzťahy a pojmy zo skutočnosti. Obraz objektu v našom vedomí považuje za bezprostrednú a vernú kópiu objektu a tým zotiera rozdiel medzi subjektívnym a objektívnym. Všetky kvality, i sekundárne, sú objektívne. Skutočné sú aj ilúzie. Vzťah medzi subjektom a objektom je celkom taký reálny ako medzi ostatnými vecami. Nie je ťažké vybadať v ňom podobnosť s empirio-kritickým úsilím vykonštruovať neutrálne psychofyzické elementy. Princípom, že všetko poznávame v origináli (naivný realizmus), neorealizmus odsúva základný gnozeologický problém podobne ako empirizmus a pozitivizmus.

Americký kritický realizmus pridáva k dvom základným gnozeologickým pojmom subjektu (mental state) a objektu (object) ešte tretí člen, obsahovú podstatu (essence), schematicky S-E-O. Podľa kritických realistov objekt síce existuje reálne v čase i v priestore, ale dostupný je len prostredníctvom viery. Subjekt priamo vníma len essence; predmetom poznania nie je teda objekt, ale essence; tým sa podľa osvedčeného platónskeho vzoru objekt ocitol na vedľajšej koľaji a musel ustúpiť pojmu, na ktorom možno v bohatej miere uplatniť subjektívne špekulácie. Americké realizmy sa často odvolávajú na fyziológiu a iné vedy. Majú nápadne luxusný umelý charakter a hýria ťažko pochopiteľnými termínmi. Za deklaratívny, naoko sympatickými tézami, skrýva sa snaha odvieť poznanie od materiálneho sveta a jeho objektívnych zákonitostí na klzké chodníky voľnej špekulácie.

Ďalšia odroda realizmu, intuitívny realizmus, rozvíjaný Losským a propagovaný ním osobne aj na Slovensku v časech fašizmu, pripomína realizmus len menom. Je to nezakrývaný subjektívny idealizmus a fideizmus, uznávajúci len sféru nekonečného, nadčasového Ja, ktoré tzv. intencionálnym aktom utvára realitu z potencionálneho bytia.

2. Po principiálnom uznaní vonkajšej skutočnosti stáva sa dôležitým problém jej poznateľnosti. Dôsledne negatívne sa stavia k poznateľnosti objektu *agnosticizmus* (Hume, Kant), ktorý je len iným menom pre subjektívny idealizmus. Podľa neho existenciu objektu (veci osebe) možno pripustiť, ale pretože nemôžeme prekročiť hranice vlastného fenomenálneho sveta, objekt osebe je nepoznatelný. Ďalšie formy idealizmu majú postoj k poznateľnosti sveta viac-menej vyhýbavý. Pripúšťa sa určitá poznateľnosť sveta, no podstata sveta, jeho zákonitosti a zmysel vývoja sa považuje za plán a úmysel nadprirodzeného bytia a ľudskému poznaniu za nedostupné. Prirodzene, že duchovné bytie, ako ho formuluje objektívny idealizmus, nemôže byť poznateľné, lebo ako objektu ho niet a existuje iba ako subjektívna predstava.

Subjektovo-objektový vzťah nastoľuje významnú otázku o pomere subjektívneho obrazu k objektu, či poznatku zodpovedá objekt a nakoľko ho postihuje. Ak priznáme, že poznanie má objektívny základ, možnosti zhody obrazu a objektu sú:

- a) poznanie úplne, verne, totálne zobrazuje objekt

$$O_s = O,$$

- b) poznanie postihuje objekt čiastočne; objekt je rozmanitejší

$$O < O_s.$$

Tretia možnosť, že by poznatok bol bohatší ako sám objekt, je u psychicky normálnych ľudí a v gnozeológii nemysliteľná.

Prvé riešenie je príznačné pre subjektívny idealizmus. Imanentizmus, identická filozofia hlása jednotu myslenia a bytia. Pozitivismu splyva obraz objektu so samým objektom. Intuitívny realizmus stotožňuje obsah vedomia s objektom tézou, že predmet vstupuje do vedomia v origináli. Tým, že subjektívny obraz predmetu nahrádza sám predmet, pojem objektívnej reality stráca svoj zmysel a po tejto stránke niet rozdielu medzi týmito teóriami a agnosticizmom.

Druhé riešenie, ktoré zastávajú realistické teórie, predpokladá, že bohatosť, diferencovanosť objektu je väčšia ako naše poznanie a z objektu poznáme teda len časť.

$$O_s = O_k + O_x$$

O_k = konkrétne pozitívne poznanie

O_x = predpoklad vecí, vlastností ešte nepoznaných

Aby sme mohli pokladať svet za poznateľný, musíme pripustiť existenciu niečoho, čo ešte nepoznáme, ale v budúcnosti môžeme poznať. Predpoklad vecí ešte nepoznaných má veľký metodologický význam, lebo bez neho by sme apriórne zamietli možnosť rozvoja poznania. Dialektický materializmus sa stavia k poznateľnosti sveta kladne. Leninský pojem asymptotického približovania sa k objektu, predstava narastania poznania od relatívnych právd k absolútnemu poznaniu, je jasným dokladom akčného a optimistického pohľadu na poznávací proces.

3. Ak je objekt poznateľný, mimovoľne sa vynára otázka, či je aj ovládnuteľný a prispôsobiteľný našim potrebám. Správne zodpovedanie tejto otázky má rovnaký význam ako predchádzajúce priznanie existencie a poznateľnosti objektu a tvorí záverečnú problematiku subjektovo-objektového vzťahu. Až po správnom vymedzení vzťahu človeka a okolitej prírody, sveta majú predchádzajúce problémy zmysel. Ak by sme totiž svoj pomer k objektu určili tak, že je nedosiahnuteľný a neovládnuteľný, predchádzajúce uznanie jeho existencie a poznateľnosti by stratilo gnozeologický význam a bolo čiste formálno-logickým problémom.

Idealistické filozofie i fatalisticko-deterministický mechanistický materializmus, aj keď uznávajú existenciu objektu, stavajú medzi ňu a poznávajúci subjekt metafyzický múr. Subjekt, človek sa pokladá za pasívneho pozorovateľa, ktorý sa musí objektu bezpodmienečne podriaďiť a nemá žiadnu možnosť zasiahnuť doň a ovplyvniť v ňom prebiehajúce procesy. Pragmatizmus je síce výnimkou, ale jeho zamietnutie ontológie je samo proti téze o stvárniteľnosti skutočnosti.

Veľkou historickou zásluhou dialektického materializmu je, že vyzdvihol možnosť aktívneho zásahu subjektu do objektu a postavil ju ako centrálnu gnozeologickú tézu. Uznanie ovládnuteľnosti objektu a najmä jej realizovanie, stvárnňovanie skutočnosti, *prax*, je konečným overením všetkých predpokladov, kritériom existencie objektu i pravdivosti nášho poznania a zdrojom nových problémov. Pojem praxe a jeho definovanie má základný gnozeologický význam a veľký metodologický dosah. Je to *differentia specifica* medzi dialektickým materializmom a všetkými odnožami idealizmu alebo tendenciami k idealizmu, ktorým je tento pojem neznámy.

Záverom článku o aspektoch subjektovo-objektového vzťahu treba konštatovať, že dialektický materializmus je jediným gnozeologickým prístupom k objektívnej realite, ktorý systematicky kladne zodpovedá všetky otázky o existencii, poznateľnosti a ovládnuteľnosti objektu a tým sa kvalitatívne líši od ostatných v dejinách filozofie známych gnozeologických teórií.

II. Pôvod a charakter základného materiálu poznania

Každá teória poznania sa zaoberá problémom charakteru a výstavby poznania ako obsahu vedomia. Keď sa skúma zdroj poznania, nejde o jeho objektový pôvod, ale o vymedzenie rozhodujúceho orgánu, ktorý dodáva vedomiu základný materiál (rozum, zmysly, viera). Spojitosť vymedzenia charakteru poznania s príklonom k niektorému variantu subjektovo-objektového vzťahu nie je ľubovoľná a náhodná. Toto vymedzenie samo osebe však ešte nemusí byť smerodajné pre stanovenie základnej filozofickej orientácie. Racionalizmus a iracionalizmus sa odjakživa spájal s objektívnym idealizmom. Empirizmus je bázou, na ktorej sa vyvinul subjektívny idealizmus, pričom zmyslové poznanie ako základ obsahu vedomia ocenil aj materializmus.

Racionalizmus metafyzicky rozdeľuje poznanie rozumové, pojmové a zmyslové dáta. Poznávacím orgánom pojmov a absolútnych právd je osobitná duchovná substancia, rozum. Racionalisti nepopierajú existenciu zmyslových dát (oblasť javov), ale im pripisujú malú alebo dokonca žiadnu hodnotu. Pravdivé, večne platné poznanie podáva len rozum. Základné, večné pravdy sú rozumu vlastné a netreba ich odvodzovať; majú stálu a objektívnu platnosť (zákony formálnej logiky, pravdy matematické). Gnozeologické ťažkosti racionalizmu sú viditeľné na prvý pohľad. O rozume ako poznávacom orgáne môžeme mať iba hmlistú predstavu, lebo ho nevieme bližšie popísať ani lokalizovať. Téza o vrozenosti pojmov a predstáv vôbec nič neobjasňuje, iba odsúva problém do väčších temnôt. Toto všetko bolo Achillovou pätou racionalizmu a tvorilo jadro kritik zo strany senzualistov. Racionalizmus bol a je súčasťou objektívneho idealizmu. Od Platóna cez stredovekú scholastiku a jej ontologizmus, Descarta, Leibniza, Spinozu, Hegla až k americkým kritickým realistom a západoeurópskym logickým pozitivistom a logistom sa tiahne niť podceňovania úlohy zmyslov v poznaní a jednostranného precenenia rozumového apriorizmu. Najzákladnejší omyl racionalistov spočíva v tom, že si zamieňajú pojem za vec a z vlastností pojmu uzavierajú na vlastnosti vecí. Už Kant, ktorý ostatne tiež splatil určitú daň racionalizmu, poukázal veľmi príliehavo na to, že z pojmu plynú len pojmové dôsledky, ale vôbec nie existencia objektívneho predmetu a jeho vlastností.

Empirizmus je protiklad racionalizmu a vždy slúžil ako protiváha racionalistických špekulácií. Za základ poznania pokladá zmyslový materiál a všetky pravdy a pojmy odvodzuje zo zmyslovej skúsenosti. Má rôzne stupne dôslednosti od kompromisného priznania síce dôležitosti zmyslového materiálu, ale zdôraznenia nevyhnutnosti jeho rozumového spracovania až po radikálny senzualizmus, empiristický subjektívny idealizmus. Úlohu zmyslov v procese poznávania uznávali takmer všetci pokrokoví myslitelia, antickí atomisti, stoikovia, stredovekí nominalisti, novovekí materialisti Telesio, Hobbes, francúzski materialisti XVIII. stor. i tvorcovia a stúpenec dialektického materializmu. Jednostranné precenenie úlohy zmyslových dát a zanedbanie pojmovej stránky v poznaní vedie k subjektívnemu idealizmu, čoho príkladom je novoveký anglický empirizmus (Locke, Berkeley, Hume). Snaha vysvetliť obsah a formu poznania čiste na základe zmyslových dát je príznačná pre pozitívizmus. Materialistický empirizmus a senzualizmus sa podstatne líši od pozitivistického empirizmu rozdielnym vymedzením pojmu skúsenosti a poukázaním na jej mimosubjektový objektívny podklad. Subjektívno-idealistický empirizmus chápe zmyslovú skúsenosť, zmyslové dáta, veľmi úzko ako elementárne zložky obsahu individuálneho vedomia a nestavia si otázku o ich pôvode. Konštatuje, že sú vo vedomí, opisuje ich, kombinuje, skladá, rozkladá, ale pritom nevy-

chádza z oblasti subjektu. Dialektický materializmus pokladá zmyslový materiál za výslednicu kauzálného vzťahu medzi objektom a subjektom, vidí v ňom stavebnú zložku poznania a súčasne kritérium pravdivosti myšlienkových záverov. V skúsenosti je obsiahnutý nielen prvok čiste zmyslový, ale aj pojmový a nemožno ich rozdeliť. Skúsenosť, prax je nielen individuálna, ale aj spoločenská a ľudská a tá je konečným a najvyšším určovateľom pravdivosti poznania.

Iracionalizmus je súčasťou idealistických filozofických systémov a vyznačuje sa odmietaním racionálnych, rozumove zvládnuteľných foriem a motívov myslenia i konania. Zdôrazňuje existenciu logičnu nadradených poznávacích faktorov. Prirodzene, že odmietnutím racionálnej zložky poznania zaniká možnosť uplatnenia logických prostriedkov pri definovaní princípov iracionálneho poznania a logiku a verifikáciu nahrádza dogmatická viera. Iracionalizmus je podstatnou súčasťou náboženského svetonázoru. Náboženská viera má prinútiť človeka uznať zjavy zmyslom a rozumu protirečiacie. Fideizmus a mysticismus bol a je jednou z najväčších ideových prekážok rozvoja vedeckého objektívneho poznania. Voluntaristický iracionalizmus podriaďuje všetky intelektuálne formy a hodnoty slepej absolútnej slobodnej *vôli* (Schopenhauer, Nietzsche). Iracionalizmus znamená vcelku totálnu kapituláciu základných princípov rozumového poznania. Jeho moderné formy, pestované vo fašistickom Nemecku a západnej Európe, sú dôkazom všestranného rozkladu logických a etických kategórií.

III. Hodnota a platnosť poznania

K jednotlivým formulovaným pravdám i k celému poznaniu možno mať rozmanitý postoj, ktorý je podmienený celým radom okolností, výchovou, charakterovými vlastnosťami, skúsenosťou, politicko-kultúrnym prostredím. Ide tu o subjektívny prístup k premisám uvažovania a poznania, o nevyhnutnosť a či nepotrebnosť ich zdôvodňovať a dokazovať. Medzi krajným dogmatizmom a absolútnym skepticizmom a nihilizmom sa nachádza celá stupnica skepticizmu a kriticismu. Dogmatizmus ako známa cirkevná požiadavka hodnotenia a prístupu k vieroučným článkom stal sa prototypom nekritického prijímania práv bez dôkazov. Skepticizmus je vyjadrením pochybností o určitých tézach a zohral dôležitú úlohu v rozklade oficiálnych ideológií. Deštruktívny absolútny skepticizmus popiera hodnotu poznania vôbec. Kriticismus ako požiadavka kriticky prijímať každú pravdu a overovať ju, nie je totožný s kantovským kriticismom, ktorý je len iným názvom pre subjektívny idealizmus.

V tejto súvislosti vystupuje do popredia otázka dôkazov a verifikácie. Teória dôkazu je uholným kameňom logiky a teórie poznania a predstavuje sama osebe široký problém. Overenie poznania rôznymi dôkazovými cestami má rozhodujúci vplyv na hodnotu a platnosť poznania; čím častejšie sa dokáže stálosť nejakej pravdy, tým je objektívnejšia a pre vedu a prax hodnotnejšia. Ideálom poznania je postihnúť stálych objektívnych zákonitostí sveta a spoločnosti. Dialektický materializmus pokladá každú vedeckú pravdu za relatívnu, t. j. vznikajúcu a platnú v konkrétnych historických časových a miestnych podmienkach, no zároveň obsahujúcu absolútny moment v tom, že zdôrazňuje, že za tých či oných okolností dotyčná pravda, zákon, vzťah *musí* platiť. Uznanie relatívnosti pravdy si nemožno zamieňať s ľubovoľným a gnozeologicky nenormovaným postojom ku skutočnosti. Požiadavkou vedy a vedeckej filozofie je uznávať len také pravdy, ktoré boli dosiahnuté najspoľahlivejšími metódami a boli dostatočne overené.

IV. Zmysel, úloha poznania

Tento aspekt gnozeologického problému sa dosť zriedka spracúva osobitne. Nájdeme ho rozvedený v súvislosti s inými svetonázorovými otázkami a nakoniec aj vyplynie v každom filozofickom systéme z jeho etických téz. Aký zmysel má pravdivé poznanie, na čo slúži, aké je jeho miesto v ľudskom živote, to sú otázky organicky dovŕšujúce mnohostrannú problematiku pravdivého poznania. V niektorých starších dielach sa uvádzajú dva krajné názory na zmysel poznania, intelektualizmus a pragmatizmus. Intelektualizmu ide iba o samoúčelné teoretické odhaľovanie právd, bez zreteľa na praktické potreby, zhromažďovať poznatky pre poznatky. Pragmatizmus, inštrumentalizmus poprel objektívny charakter poznania a zabsolútnil jeho utilitárnu, relativisticko-nástrojovú stránku.

Marxistická filozofia považuje pravdivé poznanie za účinný nástroj človeka a celej spoločnosti v boji o zachovanie a zmnoženie ekonomického a kultúrneho života. Na vedeckom poznaní, na pravde sa musí harmonicky podieľať zreteľ objektívny (postihnutie objektívnych zákonitostí) i subjektívny (snaha riešiť aktuálne potrebné problémy). Len spojenie oboch zreteľov dáva pravdivému poznaniu plnú hodnotu.

*

Na zakončenie tohto náčrtu gnozeologickej problematiky a možnosti jej riešenia ešte niekoľko poznámok o pomere gnozeológie k filozofii ako celku.

Keď sa vymedzuje základná otázka filozofie, má sa vychádzať z predmetu a úlohy filozofie. Domnievame sa a v domnienke nás utvrdzujú dejiny filozofie, že centrálnym úsilím filozofie bolo a je podať definíciu sveta ako jednotného bytia, postihnúť najvšeobecnejšie zákonitosti a vzťahy jeho zložiek a uspokojivo zodpovedať svetonázorové problémy, ktoré ešte nie sú zvládnuté konkrétnou vedou. Predmetom filozofie je teda skúmanie a tvorba pojmu jednotného bytia, zahŕňajúceho všetky javy, prírodu, spoločnosť, človeka. Ak je predmetom vedecké uvažovanie o najvšeobecnejších zákonitostiach prírody, spoločnosti a myslenia, je tým definovaná aj základná otázka; predmet a otázka je to isté. Skúmanie pomeru myslenia a bytia ako predmet gnozeológie je len časťou filozofickej problematiky. Všeobecná teória pravdivého poznania má pomôcť vybudovať pravdivý obraz svetovej reality, ktorý je predmetom a cieľom filozofie. Isté je, že od správnych východísk závisí dosiahnutie cieľa a či jeho minutie. Gnozeológia je vedou o východiskách poznania a v tomto zmysle je základnou filozofickou disciplínou, no tým nie je povedané, že je jedinou a konečnou. Možno namietať, že ak sa má správne určiť pomer myslenia a bytia, treba najprv definovať členov tohto pomeru, najmä bytie. Od vlastností bytia závisia vlastnosti myslenia a jeho vzťah k bytiu a nie naopak. Z toho by vyplývalo, že ešte základnejšou otázkou, ako je pomer myslenia a bytia, je problém povahy, zákonitostí a vlastností bytia. Ale v predchádzajúcich odsekoch sme videli, že vymedzenie bytia je závislé od vymedzenia gnozeologického postoja. Čo je teda primárnejšie, gnozeológia a či ontológia? Zrejme, odpovede na takto formulovanú otázku niet, lebo sa budeme stále krútiť v kruhu. Gnozeológia podmieňuje ontológiu a naopak. Na ich vzťah sa musíme pozeráť dialekticky a pokiaľ by sme sa pokúšali vypracovať filozofický obraz bytia, nemožno strácať zo zreteľa aspekt gnozeologický, t. j. účasť poznávajúceho subjektu na tvorbe pojmu bytia a permanentné nebezpečie vkľznutia subjektívnych výtvorov do obrazu objektívneho sveta.

V ľudskom poznaní ide v podstate o rozlíšenie pravdy od omylu. Tak kon-

krétné poznatky, ako aj filozofia, svetonázor, poznatok sveta ako celku môže byť pravdivý alebo nepravdivý. Materializmus je pravdivý svetonázor, idealizmus je svetonázorový omyl. Ľudské poznávanie je však plné rozporov a nedôsledností, ktoré si poznávajúci subjekt nemusí uvedomovať. Materializmus ako pravdivý svetonázor znamená síce základnú metodologickú pomoc, ale nie je zázračným amuletom, dávajúcim hotové a apodikticky platné odpovede na konkrétne otázky. Konkrétnu pravdu treba *hľadať, objavovať*. V idealizme, naproti tomu, je tiež možná parciálna pravda. No materializmus ako celok je pravdou, idealizmus nepravdou. Pojmy materializmus a idealizmus je potrebné používať len v týchto najvšeobecnejších svetonázorových súvislostiach a nie v iných. Tie súdy, formulácie, dokonca aj vedné disciplíny, ktoré si nestavajú a neriešia všeobecné otázky o vzniku a najširších vzťahoch svojich predmetov k svetu, sú filozoficky ešte nepríslušné. Matematika, opisná geológia, opisná botanika nie sú ani materializmom, ani idealizmom. Tým sa stávajú, až keď prejdú do svetonázorového zovšeobecňovania. Z tohto vyplýva dôležité konštatovanie, že existuje — aspoň teoreticky — oblasť, platforma spoločná a prijateľná každej filozofickej orientácii a to sú holé neinterpretované fakty a formálne vzťahy. Pravda, len pri faktoch ostať nemožno, treba ich utriediť, vysvetliť. O fakty sa opiera aj materializmus, aj idealizmus. Ako je možné, že dochádzajú k opačným stanoviskám? Odpoveď na to dáva vedecká metodológia a všeobecná teória poznania.

Gnozeologické princípy sú metodologicky funkčné, vplyvajú spätne na konkrétny výskum, myslenie i konanie. Lenin veľmi správne postihol aj spoločenskú *triedno-funkčnú* stránku gnozeológie. Bolo by však veľkým zjednodušením dávať gnozeologické princípy čo do spoločenského vplyvu narovnež politickým a etickým náhľadom, ktoré bezprostredne odrážajú ideológiu a záujmy tried. Základné princípy materializmu, gnozeologický predpoklad existencie materiálneho, zákonitého a poznateľného sveta, tkvajú hlboko v bežnom praktickom živote. Ľudia ich rešpektujú, aj keď svoj postoj k nim nemajú teoreticky zdôvodnený. Tieto princípy tvoria filozofickú chrbtovú kosť vied, napriek tomu, že mnohí vedci-špecialisti nechcú mať s filozofiou nič spoločného. Gnozeológia dialektického materializmu je všeobecnou teóriou pravdivého poznania a spolu s logikou jeho metodológiou. Je budovaná v najtesnejšej súvislosti s pokrokom všetkých vied a práve v tom sa líši od ostatných viac-menej špekulatívnych gnozeologických teórií. V týchto osobitných črtách spočíva jej nesporný význam a hodnota pre vedu i prax.

Ян Коцка

КЛАССИФИКАЦИЯ ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ

Закключение

Гносеология, всеобщая теория познания, занимается предположениями, правдивостью и смыслом человеческого познания. Она является критикой, а вместе с логикой и методологией правдивого познания и формирования научного мировоззрения. В отличие от онтологии, которая пытается дефинировать мировую реальность как единственное бытие, гносеология изучает отношение мышления к бытию, отношение субъекта и объекта.

Определение субъекто-объектного отношения является исходным пунктом для создания гносеологической теории. Субъектные теории, субъективный идеализм (позитивизм, имманентизм, эмпиризм и др.) подчеркивают первичную роль субъекта при создании понятия бытия и мира. Субъективизм в теории познания — явление новое, характерное для модной буржуазной философии. Объектные теории признают существование объекта независимо от субъекта. Расходятся, однако, в дефиниции бытия. Материализм

считает материю достаточной сущностью и причиной мира. Различные формы объективного идеализма подчиняют материю безусловной абсолютной субстанции, духу.

Гносеологическая проблема состоит из этих частей: отношение субъекта и объекта, происхождение и характер основного материала познания, правдивость и оценка познания, смысл и цель познания. Различное решение этих вопросов является отличительной чертой материалистических и идеалистических теорий познания. С принципами науки совместим только материализм, который признает объективное существование материального, развивающегося, законного и познавательного мира.

Суждения и научные дисциплины, пока они не решают отношение субъекта и объекта и всеобщие вопросы возникновения и характера рассматриваемого явления, являются философически нейтральными. Область голых, необъясняемых фактов и формальных отношений являются общей для всех форм познания, в этой области можно содействовать развитию науки независимо от мировоззрения. Однако, одних фактов еще не хватает, их нужно объяснять и включать в более широкие соотношения, и здесь возникают разные и несовместимые философские позиции. Преимущество диалектико-материалистической теории познания состоит в том, что она является наиболее общей критикой и методологией правдивого познания и развивается в тесной связи с развитием научных дисциплин.

Ján K o c k a

THE CLASSIFICATION OF THE GNOSEOLOGIC THEORIES

Summary

The gnoseology, being a general theory of knowledge, deals with presuppositions, with the lawfulness and the sense of human perception. It constitutes a critique and combined with logic it's also a methodology of truly conceiving and forming the scientific conception of the world. Contrary to the ontology which is trying to define the reality of the world as the sole entity, the gnoseology investigates the relation of the thinking to the being, the relation between the subject and the object.

The solving of the relation between the subject and object is the starting-point for the creation of the gnoseologic theory. The subjectivistic theories, subjectivistic idealism (positivism, immanentism, empirism etc.) confirm the primary rôle of the subject in forming the notion of the being and of the world. In the theory of knowledge subjectivism is a phenomenon of modern times and is characteristic for the modern philosophy. Objectivistic theories acknowledge the existence of the object independent from the subject. But they differ in defining the being. The materialism considers the matter as sufficient cause and as the essence of all being. Different forms of the objective idealism subordinate the matter to an indetermined absolute substance, the spirit.

The gnoseologic problem has these essential parts: the relation of the subject to the object, the origin and the character of the basic material of perception, the lawfulness and valuation of knowledge, the proper meaning and the purpose of knowledge. With the principles of science so far only the materialism is compatible by acknowledging the objective existence of the material, developing, lawful and conceivable world.

Judgements and branches of knowledge if not solving the relation between the subject and the object as well as the most common questions concerning the origin and the nature of the object investigated, are neutral from the philosophical standpoint. The sphere of uninterpreted mere facts and formal relations is common to all forms of knowledge and within it the possibility of contributing to the progress of science is given, whatever the world conception may be. But the facts alone are incomplete and it is necessary to explain them and to bring them into broader connections and there then different and incompatible views arise.

The advantage of the dialectic-materialistic theory of knowledge consists in its being the most general critique and methodology of real observation and is being developed in accordance with the progress of all branches of knowledge.